

Kert-Ház II

Séta a Pismányban

Kovács Zsófia

Építőművészeti Doktori Iskola

2012/13 tavasz, IV. félév

tematikus kutatás dolgozat

témavezető: Szabó Levente

2013. június 10.

A kutatási téma: Kert-Ház

Előzmények

Séta a Pismányban

A kutatási téma: Kert és Ház

Kutatásaim kert és ház, mint szerves, együtt élő terek lehetőségeit és kilátásait boncolgatják.

Első egyetemi tervem, egy kertész lakása, is ezt a témát próbálta körüljárni. Az építészeti gondolkodás kortárs irányai szinte kötelező kánonként viszonyulnak a környezettel való kapcsolat, kölcsönhatás kérdésköréhez. A látványtervek elmaradhatatlan kelléke a zöld alaptónus, a burjánzó növényzet, a városi konyhakert. Mégis, ott van bennünk a hiányérzet.

A növények üdítő látványa, levegőfrissítő hatása, a kertészkedés ellenére a kert eszmei tartalma nem bontakozik ki, a kert és ház egysége valójában nem jön létre. Vágyunk a kertben lét állapotára, de nem elég, ha rajzolunk egy kertet a ház mellé, esetleg átriumot, vagy egy fa köré épül a ház. Kert és ház szoros, funkcionális viszonyában jelentős, kiaknázatlan lehetőségek rejlenek. A ház, amely funkciójában magába foglalja, egy funkcionális teret alkot a környezetével, hasonló kapcsolatban állhat vele. Dolgozatomban ezt a nehezen megfogható viszonyrendszert próbálom elemezni, egy a szentendrei Pismány területén végzett esettanulmánnyal.

Előzmények

Az eddigiekben olyan kortárs nemzetközi példákat elemeztem, amelyeknél a kert az építészeti koncepció meghatározó elemét képezi. Megfigyelhető, hogy ahol a kert, illetve a természet felé fordulás mélyen gyökerezik az adott kultúrában, ott a mai építészet tud és tudatosan merít is ebből az örökségből. A japán kertművészet esszenciális kifinomultsága ma is sokrétű tartalommal mutatkozik meg kortárs építészetükben (Sanaa, Sou Fujimoto, Terunobu Fujimori, Takeshi Hosaka, stb.), és nem véletlenül van olyan elementáris hatással a nyugati kultúrára a XIX. század második fele óta. Európában a finn építészetben az erdőre, tavakra komponált látvány, a tájba való organikus illeszkedés létrehozta a természeti környezettel való szerves kapcsolatot. Vagy Hollandiában, ahol minden művelhető területnek értéke van, kertet alakítanak a teraszokon és háztetőkön, sőt, mesterséges úszó kerteket is telepítenek. Svájcban a települések és a termőterületek összefonódnak, legelők és szántók szövődnek a lakóövezetbe, a sokat publikált kortárs épületek mellett sokszor veteményeseket, és háziállatokat találunk. Ebben az idilli zöld környezetben másként érzelmződnek a szigorú logikára épülő lakóházak (gondolhatunk Andrea Deplaces, Valerio Olgiati, Christian Kerez, vagy a Morger & Degelo iroda lakóházaira).

A körütekintés után azzal a kérdéssel szeretnék foglalkozni, hogy a magyar építészet miből meríthet, a mi kertkultúránk milyen hatással lehet az épületek tervezésére. A kert az ember életterének szerves részeként szeretném értelmezni, ezért elsősorban lakóházakat és környezetüket vizsgálom. Magyarországon a paraszti kertek képezik alapját ennek a kultúrának Szervesen összefonódnak az adott tájegység népi építészetével, a házak a kertben található anyagokból épülnek, és együttesen, a gazdaság mindennapos működésének menetére szerveződve látják el funkcióikat. A magyar kert fogalma nem definiálható olyan módon, mint az angolkert vagy a franciakert. Nem kötődik meghatározott történelmi korhoz, viszont a táji adottságokból, a politikai és társadalmi folyamatokból, és talán a néplélekből kifolyólag is folyamatosan hordozott jellemzően magyar sajátosságokat akár kerttípusokra, akár a kialakításra gondolunk. A szőlőművelés a rómaiak óta ismert volt, a gyümölcstermesztés szintén meghatározó, de a kolostori kertek virágai és gyógynövényei is meghonosodtak. Bár az utóbbi években egyre többen térnek vissza, illetve tanulják újra a gazdálkodást, általánosan mégis jellemző, hogy a XXI. század életmódjának nem olyan módon van szüksége a kertre, mint azelőtt volt. A vidéki kertes házak ma már nem parasztházak, hanem családi házak, vagy falusi házak, de nem is paraszti életformát élők lakják. A hosszú évtizedek óta zajló, egymást követő szociológiai és kulturális törések után az építészet folyamatosan keresi a helyét ebben a világban. Ugyan úgy, mint a falun élő ember számára. Ahhoz, hogy újra gyökeret tudjon eresztetni, az egyik lehetséges út éppen kert és ház kapcsolatának újragondolásán át vezet.

Séta a Pismányban

Kertművészeti és kertészettörténeti írások alapján megfigyelhető, hogy a magyar kerteknél közös alapot jelent a középkortól kezdve jelenlévő növénykultusz (különösen virágkultusz), illetve a haszonnövények gyakori alkalmazása. Díszítés és hasznosítás együttesen van jelen, funkcionális részét képezve a mindennapi életnek. Egy a szentendrei Pismány-hegyen tett séta során azt próbáltam megfigyelni, hogy vajon mit jelenthet ez ma, egy általánosnak mondható kertes ház és lakói esetében. A meglehetősen különböző karakterű épületek, amelyek egymás szomszédságában állnak, jellegzetes módokon reagálnak közvetlen környezetükre, attól függően, hogy a XX. század melyik időszakában épültek. Kapcsolatot, közös nyelvet az jelenthet közöttük, hogy egy olyan területre épültek, amelyen a gyümölcsstermesztésnek, a kertészetnek több évszázados hagyománya van.

Pismányban építészeti sétára indulni érdekes dolog, egyrészt mert ha Szentendrén valakinek erre támad kedve, akkor valószínűleg a belvárosba indul, másrészt nem kifejezetten sétára alkalmas terület. Domboldal, ami többnyire vagy lejt, vagy emelkedik, a szűk utcákon nincsen járda, és ha az ember nem ismerős errefelé, könnyen elveszítheti a fonalat a sok zsákutcában. Harmadrészt pedig azért, mert a legszebb házak kertek mélyén vannak, ahová csak belesni lehet. A kerítés és a növények sokszor csak sejtetnek egy-egy világot, amit ki-ki megálmodott. Ha mégis ilyesmire vállalkozunk, lassan kibontakozik egy fél évszázados történet egy-egy részlete, arról, hogy a város híres szőlő- és gyümölcsstermő területe hogyan alakult családi házas övezetté, és vajon merre veszi további útját.

Rózsa, régmúlt, szőlő és gyümölcsös

A Cseresznyés és a Barackos út együtt indulnak a várostól. Sokáig haladnak szinte párhuzamosan, az egyik a domboldalon, a másik a gerincen, míg végül 250 méterrel magasabban megint találkoznak, fenn az erdőben. Erről a két útról ágazik el majdnem az összes utca. Körte, málna, meggyfa, szamóca ... az utcák mind gyümölcsökről, virágokról kapták a nevüket.

A rózsza kedveli a Pismányt és viszont. A déli lejtés miatt napos domboldalon szinte a legtöbb kertben találunk, leginkább a ház előtt, vagy a bejárat közelében. A Málna utcában egy rózsakertészet is működik. Hasonló fekvésű terület a budai Rózsadomb, hasonló szerepet is játszott a város életében, csak a változás előbb történt és irányítottabb formában. A Pismányra inkább a spontán átalakulás jellemző, ami az 1960-as években kezdődött, és ma is javában tart. Bár ma már alig van, aki természetből él, a legtöbb kertben szerencsére még számos gyümölcsfát láthatunk.



Elindulva fölfelé a Cseresznyés úton felfigyelhetünk egy régi házra a jobb oldalon. Összesen talán tíz-tizenöt olyan házat találunk, amik a zártkertésítés előtt épülhettek. Kőfalak, régi cserép fedí, a tetőn karakteres kémény. Más nem is nagyon derül ki, mert alig látni be a bokrok között. A kert elvadult, látszik, hogy nem használják. A régi házaknak és az elhagyott kerteknek van egyfajta romantikája. Azt a világot juttatják eszünkbe, amikor a környéken még mindenhol gyümölcsöskertek voltak. A XX. század elején még szinte teljesen lakatlan a domboldal, néhány vályogházat leszámítva. Később épülnek nyaraló-villák, de a gyümölcsös és a szőlő dominanciája meghatározó marad még 40-50 évig. Régi képeslapokon láthatjuk ezeket az épületeket eredeti környezetükben, most már elbújnak egy-egy sűrű kert közepén. Annak ellenére, hogy eredetileg szőlőhegy volt, pincéket nem építettek, a feldolgozás lenn a városban történt. Később, a filoxéra (1880) után telepítették be gyümölcsfákkal. A szerb parasztok értettek a termesztéshez, a pismányi gyümölcs (barack, cseresznye, meggy, piszke, ribizli, málna) nagy népszerűségnek örvendett a fővárosban is. Évekig élt és kertészkedett itt a Cseresznyés úton Hamvas Béla is, aki számos írásában szól a kertről, felfejtve annak gazdag rétegzettségét, és szerepét az ember mindennapjaiban.

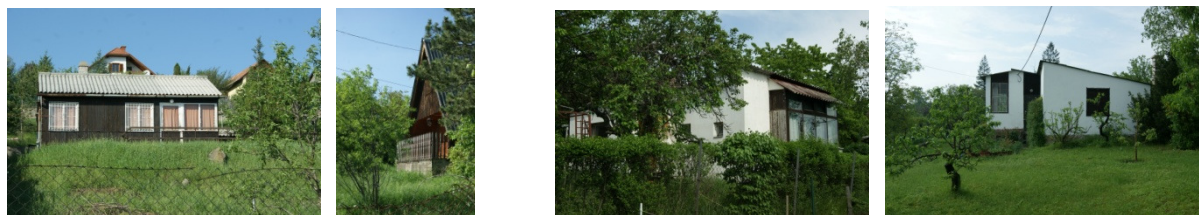


Kerítések, orgona, spontán építés

Itt az alsó szakaszon még meredek az emelkedő, az utat különböző típusú kerítések szegélyezik. A kerítés kialakítása sokat elárulhat a mögötte lévő világról. A valódi kőfal sejteti, hogy az épület is tartós anyagból készült. Nem lehet átlátni rajta, tehát védett, de a magas növényekből következtethetünk arra, hogy nem ma ültetett kertről van szó. A legtöbb esetben drótkerítéseket látunk, illetve nem látjuk őket, mert teljesen benőtte a spírea vagy az orgona. Az elhatárolás feladatát így a növényzet látja el, térfalat képez a kert köré. Nem csupán a térarányokat változtatja meg, hanem a színét, vagy a tér levegőjét. Májusban, amikor nyílik az orgona és a lilaakác, az egész domboldalt belengi az illata. Teljesen hétköznapi falusi növény, mégis meghatározó a hely szempontjából, virágzási ideje kijelöl egy megkülönböztetett időszakot a területen. Ilyen a pécsi Tettyén a mandula, Tihanyban a levendula, a vagy a Pilis lábánál a kökény.

Eleinte, a '60-as években, amikor a TSZ- ből a nagyüzemi művelésre alkalmatlan területeket kizárták, és „zártkertté” nyilvánították, még nem voltak kerítések. Felfelé indulva elhaladunk olyan telkek mellett, ahol elvadult szőlő, vagy gyümölcsfák vannak a kertben, és a fűben szinte eltűnnek a könnyűszerkezetes fabódék, amelyek ebből az időszakból származnak. Rendszerint kint is van az eladó tábla. Ma már nem nyaralni, vagy kertészkedni járnak az emberek ide, a közlekedés adta lehetőségek megengedik, hogy itt lakjanak (ahol még mindig olcsóbbak a telkek, mint Budán), viszont bejárjanak Pestre dolgozni. A használat megváltozása lényegesen módosítja a hely karakterét is, pedig ez nem lenne törvényszerű. Visszatérve a '60-as évekre, a Diófa utca nyugati oldalán még áll három ugyan olyan nyaraló, amelyek ebben az időszakban épültek. A Lakótervben dolgozó kollégák (építészek és statikusok) szomszédos telkeket vásároltak, és elkezdtek hétvégeként szenvedélyesen

kertészkedni. A busz a főúton az Orbánkeresztnél állt meg, mindenki onnan indult útnak a Pismányba a bakhátas dűlőutakon. Az akkori körülmények között, amikor nem volt semmiféle közmű, nem lehetett építőanyagokat venni, nyilván mindenki bontott anyagból épített, éppen akkorát, amekkorára szüksége volt. A családi építés és az utca közösségi élete nem kívánta azt a fajta elzárkózást, vagy hívhatjuk „intimitásnak”, ami ma sokszor jelentkezik igényként. A 300-400 négyszögöles telkekhez 30-40 m²-es épületek tartoztak: két kis szoba, egy konyhafülkével, a kicsi fürdőbe az üvegezett előtérből lehet belépni. Sparhelt és petróleumlámpa, egy közösen használt budi a szomszédságnak. A központban a kertészkedés állt, ezt szolgálták ki az építmények: pihenőház, illetve szerszámtároló. Értelmezhetjük ezt a jelenséget úgy, hogy a kertkialakítás spontán folyamata kiterjed a házra is, amely sokszor olyan bájosá teszi az épületet, mint ezek a sok szertettel gondozott kertek.



Terasz, '70-es évek

A szemközti oldalon egy későbbi időszakból, a '70-es évek elejéről származó nyaralót látunk. Több hasonló, típussterv alapú ház épült környéken. Alapterületük 40-50 m², praktikus modernista alaprajzzal, szerkezetük téglá és vasbeton. Itt már az üdülő, vagy hétvégi ház kifejezés használandó, magasabb a komfortfokozat, nagyobb a konyha, és a fürdőszoba, de a központi tér a terasz. A sík tereptől való eltérést feltöltéssel oldják meg, ennek következtében a padlószint elemelkedik a kerttől, a mai értelemben használt „kertkapcsolat”, így csak közelítőleg jön létre. A Sáska utcában található egy ezzel rokon épület, a nyílászárókból kiderül, hogy fel van újítva. A kert méretéhez viszonyítva nagy az alapterület, az erős horizontális tömeg miatt mégsem tűnik aránytalannak. Hasonló magasságú, mint a fák, és a növényzet szinte közvetlenül a fal mellett kezdődik, mintha finoman leraktak volna egy fehér tárgyat a kertbe. Gyümölcsfák veszik körül, egyszerű virágágyás és veteményes. Absztrakt forma és arányok, de az egyszerűsége, szerkezeti tisztasága, emberi léptéke miatt gyönyörűen belesimul a környezetébe. Az épület végében sejtjük a teraszt, amely a kompakt tömeg részét képezi. Nem a kilátás, hanem a kert mélye felé fordul. Átmenet külső és belső tér között, szélvédett, de mégis kint van a szabadban. Az élettér központja, ahol a nap legnagyobb részét töltik, alkalmas a beszélgetésre, étkezésre, arányai miatt közösségi térként működik. Teljesen más funkciója és a kialakítása, mint a panorámára szerveződő, kitett helyzetben lévő teraszoknak. Ezeknek az épületeknek a korszerűsítése szépen megoldható, racionális alaprajzuknak és egyszerű tömegüknek köszönhetően. Van erre egy másik szép példa, ha teszünk egy kis kitérőt a Barackos út déli oldalára. A telek a patak partján fekszik. Az itt lakók (főleg a gyerekek), szoktak a patakban sétálni. Kell hozzá gumicsizma, de vannak házak, amiket csak innen lehet látni. Ezen a területen a nedvesség miatt más a növényzet, a gyümölcsfák nem igazán kedvelik, viszont a dísznövények rendkívüli gyorsasággal nőnek. Az épület alig látszik az utcáról, a kerítés finom kialakítása miatt mégis figyelmesek leszünk rá. Az alacsony hajlásszögű félnyeregteretű tömeg karakterét megtartották, a

belső falak egy részének kibontásával változatos térrendszer alakult ki, a teraszt a nappalival egy magasságba emelték. Megmaradt a ház kompaktsága, amihez jól illik az egyszerű, szürkés tónusú vakolt homlokzat.



'80-as évek, állandó lakók, utólagos fedett-nyitott terek

Amíg a kertészkedés az ittlét egyik legfontosabb momentuma, addig a kert szépsége is elsőrendű szempont. Amint kiköltöznek az állandó lakosok, a hangsúly jellemzően áttolódik a praktikus igényekre: autók tárolása, gyerekjátékok, kutyaház, nagy lakótér, stb. A '80-as években megjelentek a korszak tipikus nyeregtetős családi házai. A klasszikus „ház” kubatúrába beköltözött a garázs, az így létrejövő pincszint elemeli a földszintet a kerttől, a tetőteret beépítik. Az oromfal az utca felé néz, többnyire loggia kerül a lakószobák elé. Sokszor készültek utólagos toldalékok: hullámpala előtető, megnyújtott beüvegezett terasz, fedett autóbeálló, kerti tárolók. Külső-belső terek változatos megoldásai jönnek így létre, de gyakran nem esnek messze a „buhera” fogalmától. Az építőanyagok nem jó minőségűek, ezért is nehéz korszerűsíteni, de azért van ár példa: egy Málna utcai ház esetében például a terasz egy szintbe került a nappalival, a bejárat előtt faoszlopos tornác készült. A belső tereket összenyitották, a hátsó kert felé is tettek megnyitásokat. Az átalakítás során a kerttel való kapcsolat sokkal differenciáltabbá vált.



'90-es évek, villák és paloták

Továbbhaladva fölfelé, felsőbb területek telkeiről különösen pazar kilátás nyílik Szentendrére, a Dunára és a Pilis hegyeire. A 90-es évektől elkezdtek épülni a több száz m²-es villák, amelyeknek a fenntartása ma már komoly gondot okoz. Építészeti stílusuk sokszor meghatározhatatlan, legtöbbször alacsony hajlásszögű sátortetőt, erősen színezett homlokzatokat, 2-3 férőhelyes garázst és a rengeteg burkolt felületet látunk. Érezhető egyfajta eleganciára való törekvés, de a tömeg a kerthez viszonyítva aránytalanul nagy, miközben egy villa nagyvonalúságára törekszik, nincs körülötte tér. Kert és ház arányának harmóniája sok esetben nem áll fenn, ráadásul ezek a komoly költséggel épült házak minden bizonnyal hosszabb távon meghatározzák a településképet, mint a kisebb építmények. Vannak egyedi megoldások is: kör alakú ház, székelykapu, ki mit gondol ideálisnak. Faszervezetes építésre is találunk példát, többnyire gerendaházak formájában, amelyek – hacsak nem a pilisi

erdésházakkal próbáljuk őket kapcsolatba hozni - meglehetősen idegenül hatnak ebben a környezetben. Kibontakozhatott a megrendelői ízlés és világkép, csak kérdés, hogy a hely karaktere meddig maradhat így meg? Elsősorban egy társadalmi pozícióhoz köthetők ezek az épületek, nem a helyhez. A díszkertek növényvilága eltér az itt hagyományostól, elveszíti személyes báját, dominálnak a tuják és a díszcserjék. A kertkapcsolat megvan, de lényege sok üvegfelület, a nagy panoráma, nem az a személyes kis világ, amit a lakók létrehoznak és gondoznak maguk körül.



Kortárs jelek

Ha a Barackos út tetejéről ereszkedünk lefelé, feltűnnek kortárs megoldások: csiszolt kőburkolat, keskeny, padlótól induló nyílászárók, a nappalin nagyméretű, tolóajtós megnyitások, üvegtorlós panorámateraszok. Külső és belső terek kapcsolatának vizuális síkja hibátlanul érvényesül, de mitől lehet „pismányi” egy ma épülő lakóház? A Vörösgyűri utcában áll egy épület, amelynél a tömeg tagoltsága, a tetők lejtésének meredeksége, a '60-as években épült pihenőházak játékosságát idézi. A teraszoknak és fedett-nyitott tereknek megvan az a fajta védettsége, ami miatt praktikus használhatók. A veteményes és a szőlőlugas ugyan úgy helyet talál a kertben, mint az medence. Az autók a ház és a felső kerítés közötti helyen parkolnak, nem a garázkapu dominál a főhomlokzaton. A környéken évtizedek óta kedvelt elemek, mint a felfutó vadszőlő és a külső terek közötti szélvédő üvegezés komponált módon jelennek meg. Pár házzal lejjebb más mentalitással találkozunk: high-tech fenntarthatóság posztmodern formavilággal. Máshol a kert mélyén elbújó házakból csak apró jeleket látunk, amelyek mai tervezésről, vagy átalakításról árulkodnak. A növények közül előbukkan egy kiugró ablakfülke, a tetőgerinc, vagy a precízen megtervezett kerítéskapu.



A Pismány heterogén építészeti képe még ma is őriz valamit a gyümölcsöskertek világából. A növényállomány és az épületek közös megjelenése képes ezt létrehozni, és természetesen a lakók életmódja, kerthasználati szokásaik. Ha vannak haszonnövények, akkor lehet a gyerekekkel kertészkedni, gyümölcsöt szedni, befőzni, vannak funkcionális és esztétikai következményei is, például a konyha közvetlen megközelíthetősége, fedett-nyitott tárolók, vagy élhető teraszok. Az elmúlt évtizedek spontán megoldásai, amelyeket a felmerülő praktikus igények hozták létre jelenthetnek építészeti előképet is. Ez a sokszólamú egység nyitott tud lenni az új hangokra, amennyiben azok a megfelelő hangnemben csatlakoznak.

felhasznált irodalom

Pethőné Zsoltné Németh Erika: Szentendre utcanevei, Szentendre, 1996

Ürmös Lóránt: Üdvözet Szentendréről, Vexillum, 2004

Erdei Lászlóné: Szentendre története a kezdetektől napjainkig. Kézirat, 1982.

Cros Kárpáti Zsuzsa, Gubicza Csilla, Ónódi Gábor: Kertségek és Kertművelők –Urbanizáció vagy vidékfejlesztés, Mezőgazda, 2004

Dr. Boros Lajos - Dr. Soproni Sándor - Szombathy Viktor: Szentendre- Panoráma Útikönyvek, Panoráma, Budapest, 1976

Szentendre tájtörténete a kezdetektől napjainkig, szerkesztette: Mandula Gergely (2005)
http://www.mandulakert.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=66